

S obzirom na tako široko područje ekoloških istraživanja, bilo je logično da se kao termin nametnula riječ *okolina* koja ima šire značenjsko polje od riječi *okolica*, koja je jednoznačna. Kada je očito da se radi o prostoru, eada za njegovo imenovanje treba preporučiti *okolicu* i *okoliš*, ali kao ekološkom terminu⁸ koji uključuje skup raznovrsnih odnosa riječi *okolina* treba dati prednost.

S a ž e t a k

Adela Ptičar i Branka Tafra, Zavod za jezik, Zagreb, UDK 801.54:808.62,
izvorni znanstveni članak, primljen za tisak 25. 5. 1979.

Etant donné que la notion du mot *okolina* concerne dans l'écologie tout ce qui entoure l'être vivant, c'est-à-dire la totalité des conditions climatiques, biotiques, sociales, culturelles et autres, ce mot s'imposa en tant que le terme écologique ce qui n'est pas le cas des mots *okolica* et *okoliš* dont le champ sémantique est beaucoup plus étroit (concernant rien que l'espace).

NAČELNA RIJEČ O RIJEČIMA I POSEBNO O RIJEČIMA OKOLINA, OKOLICA, OKOLIŠ

Božidar Finka

U našem književnom jeziku, kao uostalom i u svim drugim književnim jezicima, ima riječi različita podrijetla i nejednake starine, ima ih koje su u svojem povijesnom postojanju mijenjale prvotno značenje. Mijenjanje značenja riječi može biti raznoliko: značenje se sužava ili proširuje ili se jedno značenje zamjenjuje drugim. Riječ može poprimiti dio značenja ili sva značenja koje druge riječi ili se čak njezino značenje može približiti značenjskom polju nekoliko ili više različitih riječi. To je stalan proces u životu riječi tako da se ne može jednom za sva vremena odrediti koje značenje ili koja sve značenja ima ili mora imati ova ili ona riječ.

Iako je to tako, okosnice značenja većine riječi ipak ostaju iste i kroz veoma dugo razdoblje, one obično ostaju iste čak i u različitim jezicima, osobito ako ti jezici imaju srodno gramatičko ustrojstvo i osnovni fond riječi istoga podrijetla (kao što su npr. slavenski jezici). Samo se na taj način osigurava razumi-

⁸ I ne samo ekološkom terminu! Ta već od malih nogu djeca u vrtićima imaju predmet »upoznaj svoju okolinu« koji odgovara školskom predmetu »upoznavanje društva i prirode«. Očito je da nam je prijeko potreban takav pojam koji pokriva sve što nas okružuje, a to je upravo riječ *okolina*.

jevanje jezičnih tekstova iz različitih razdoblja i drukčijih društvenih i kulturno-civilizacijskih prilika. Iako je, dakle, očito da su riječi stalno podložne mijenjanju značenja, isto je tako vidljivo da se one istovremeno i snažno opiru značenjskim promjenama. Svu slojevitost promjena oblika i značenja riječi treba da pokažu povijesni rječnici (kakav je, na primjer, u nas Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU). Suvremeni rječnici imaju sasvim drugu zadaću: oni treba da popišu riječi suvremenoga jezika i da opišu njihova značenja. I doista, naši rječnici književnog jezika teže za tim da obuhvate sve potvrđene riječi, ali im je veliki nedostatak u tome što često nemaju potrebnoga kritičkoga odnosa prema riječima. Nađe se, doduše, u tim rječnicima uputâ kojima je cilj da riječi vrednuju (npr. oznakama: stilistički, terminološki, zastarjelo, dijalekatski, pokrajinski, barbarizam, tudica i sl.), ali nas pogled u rječnike ipak sili na zaključak da su oni više popisi riječi nego savjetnički priručnici za uporabu riječi. Rečeno određenije: s gledišta popisa razložito se nastoji unijeti u rječnike svaka zabilježena riječ, ali se istovremeno, s gledišta normativnosti, teži sužavanju izbora riječi pa se mnoge riječi ili ispuštaju iz popisa ili, ako se unose u popis, nerijetko se izostavljaju podaci o njihovoj uporabnoj vrijednosti. Otuda se javljaju mnoge nesigurnosti u izboru riječi, gdje i s veoma osjetljivim posljedicama. Ni do danas, naime, nemamo rječničkoga priručnika koji bi bio pun, neokrtnjen popis svih poznatih riječi i istovremeno normativno-savjetnički priručnik koji bi sadržavao potrebne upute o njihovoj uporabnoj vrijednosti.

Mnoge rječničke dublete u našem jeziku prvenstveno opravdavaju sociološko-povijesni razlozi: stvarni odnosi u oblikovanju stanovništva nerijetko različitih jezičnih navika i različitog stupnja ili oblika kulturne nadgradnje. Poznato je, međutim, da u jeziku ne mogu, barem ne dulje vremena, supostojati prave istoznačnice, tj. riječi iste doživljajne i iste osjećajne vrijednosti. Istoznačnice teže ili razgraničenju značenja ili međusobnom istiskivanju. Ako se istoznačnice postupno značenjski razgraniče (bilo izmjenom, bilo sužavanjem ili proširivanjem značenja), time jezik samo dobiva na izražajnosti. Ako se takvo razgraničenje ne postigne, to jezičnoj izražajnosti samo smeta. Tada kažemo da jezik nije dovoljno izgrađen, standardiziran, u smislu suvremenih književnih jezika. Zato se značenje i upotreba riječi mora određivati normativnim zahvatima, uvijek u skladu s jezičnom sustavnošću. Na taj način »naše« i »tuđe«, »dobro« ili »bolje« i »loše« ili »lošije« u jeziku i posebno u izboru riječi dobiva drukčiji smisao. Ni »dobra« riječ nije dobra ako nije dobro upotrijebljena, i »loša« je riječ dobra ako u određeni kontekst unosi značenjsku nijansu željene stilske obilježenosti, odnosno kakve posebne namjene (npr. terminološka uporaba riječi). Pri tome treba ipak imati na umu da je stilematско izražavanje i stilematска upotreba riječi u prvom redu i u najvećoj mjeri svojstvena književnoumjetničkom stilu standardnog jezika, manje ostalim stilovima. Zato se i govori o »pjesničkoj slobodi« u jezičnoj primjeni, ne u

istom smislu o jezičnoj slobodi općenito. U svakidašnjoj jezičnoj primjeni (u sredstvima javnog priopćavanja, na javnim govornicama, u društvenim službama i sl.) manje je prilika i mogućnosti za stilske primjene i »prelijevanja« značenja, pa u skladu s time treba da bude i izbor riječi. Najmanje je pak mogućnosti da se kombiniraju različite i osobito stilske obilježene riječi u terminološkoj funkciji.

Primijenimo li gledišta netom izrečena na riječi *okolina*, *okolica*, *okolish* i njima srodne, koje su bile u žarištu nekih napisa i u ovom časopisu (R. Kalmeta, Jezik, XXVI, 48—53; A. Bežen, Jezik, XXVI, 124; M. Moguš, Jezik, XXVI, 126) i drugdje (B. Finka, Vjesnik, 9. XI. 1976; I. Brabec, Školske novine, 29 — 1978), a u vezi je s time i prilog A. Ptičar i B. Tafra u ovom broju Jezika, lako ćemo se uvjeriti da su bile nepotrebne polemičke iskre u nekima od tih napisa, jer ne bi trebalo težiti za tim da se jedna riječ nametne, a druge istisnu, poželjnije je da one sve supostoje prema načelu da se s više riječi može izreći raznolikiji i ujedno istančaniji jezični sadržaj nego s manje riječi. Kao što se pokazalo, riječi mogu trajno supostojati ako su značenjski razgraničene, ako su raznoznačnice. Ako dakle imamo postanjem i značenjem srodne riječi *okolina*, *okolica*, *okolish*, opravdano je svako nastojanje koje ide za tim da svakoj pridruži drukčiju nijansu značenja, kao uvjet da sve i nadalje supostoje, tj. da sve ostanu u aktivnoj primjeni u našem suvremenom književnom jeziku. Pogotovu je nužno osigurati jednoznačnost tih riječi ako im se pridružuje terminološka funkcija. Kao što je poznato, »termini čine najviši razred naziva koji u usporedbi s mnoštvom ostalih riječi imaju veću točnost i postojanost značenja, jer nisu višeznačni i jer im je jasno određen pojmovni sadržaj i opseg upotrebe«, pa i onda »kada se značenje termina osniva na običnom značenju riječi, ono je obilježeno strogom određenosti, čega nema u riječi koje nisu termini« (R. Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, s. v.). Dodatno rečeno, termin je »riječ koja točno označuje određeni pojam u nauci, tehnici, umjetnosti« (B. Klaić, Rječnik stranih riječi, s. v.).

Bez obzira na našu jezičnu praksu, a ona je doista neujednačena tako da se jednim primjerima dokazuje ono što se drugim primjerima pobija, razmotrimo li same pojmovne odnose koje želimo izreći riječima *okolina*, *okolica*, *okolish*, zapazit ćemo da su najodređenije suprotstavljena dva takva odnosa: pojam društvene sredine i zemljopisni pojam. Dobro je da ta dva pojma, ako je to moguće, imaju svaki svoj, međusobno različit jezični izraz. Može se, doduše, i nadalje poštivati svačija jezična navika, po kojoj bi se svakom od tih dvaju pojmova pridruživala kao jezični izraz bilo koja od navedenih riječi, ali moramo biti svjesni da bismo time književni jezik lišili jedne korisne razlikovne izražajne mogućnosti. Ako pak želimo zadržati i iskoristiti navedene izražajne mogućnosti, postavlja se pitanje koju ćemo riječ pridružiti kojem od dvaju navedenih pojmova.

Potanka analiza velikoga broja primjera u pisanoj riječi posljednjih stotina godina pokazuje da se nisu uvijek dovoljno lučili ni sami pojmovi pa se, razumljivo, nije mogao ustaliti ni jezični izraz za te pojmove. Strogu je potrebu razlikovanja tih pojmova, i to u veoma zaoštrenu obliku, nametnulo tek naše vrijeme pa je i potreba našeg vremena da to i jezično izrazi.

Sve tri riječi o kojima govorimo imaju istu osnovu, otuda i srodno značenje. No čim se je nametnula potreba za nedvosmislenim razlikovanjem pojmova (1) »ljudi, društvo u kojem čovjek živi, društvena sredina« i pojma (2) »kraj oko(lo) čega«, a tu su potrebu prvi osjetili stručnjaci odgovarajućih struka, sociolozi, geografi i sada ekolozi, počelo se je dosljednije paziti i na jezični izraz za ta dva pojma. Dostupna starija i novija stručna i druga literatura, a i rječnička građa prikupljena na terenu, ipak dopušta uopćavanje: riječ se *okolina* sve više pridružuje prvom, a riječ *okolica* drugom pojmu. Dok se naime za pojam »kraj oko(lo) čega«, dakle za zemljopisni pojam, iskoristava ne samo riječ *okolica* nego i riječ *okolina*, rjeđi je slučaj da se za pojam »društvena sredina«, dakle za sociološki pojam, upotrebljava riječ *okolica*; tu čvrsto prevladava riječ *okolina*. Pri svemu je tome za jezik ipak te razmotriti nema li, možda, terminološke potrebe i mogućnosti da se i riječi *okolina* i riječi *okolica*, bez potrebe da jedna drugu istisne, a, kao što smo vidjeli, nema pravoga oslonca da se riječ *okolica* pridružuje sociološkom, a riječ *okolina* zemljopisnom pojmu.

Kad smo dakle razložito riječi *okolina* pridružili značenje koje se veže uz sociološki, a riječi *okolica* uz zemljopisni pojam, možemo učiniti i korak dalje te razmotriti nema li, možda, terminološke potrebe i mogućnosti da se i riječi *okolish* pridruži posebno značenje, drukčije i od značenja riječi *okolina* i od značenja riječi *okolica*. Ta nam je, naime, riječ ostala značenjski neopterećena pa je idealna rezerva za preuzimanje terminološke funkcije. Jer, podsjetimo se, »kada se značenje termina osniva na običnom značenju riječi, ono je obilježeno strogom određenošću, čega nema u riječi koje nisu termini«. Kao termin i riječ bi *okolish* morala dakle imati »strogu određenost«. Koju? Osim sociološkom pa i zemljopisnom pojmu danas je društveni i poseban znanstveni interes okrenut i jednoj specifičnosti prostora, tla, čovjekove životne sredine: odnosu »između čovjeka i prirode koja ga okružuje« (M. Moguš, n. dj.), odnosno kako je i pod kojim uvjetima živi svijet, dakle i čovjek, smješten u prostoru. Znanost koja se time bavi zove se ekologija pa je i predmet njezina zanimanja prostor, tlo kao ekološki pojam. Taj (ekološki) prostor nije dakako sociološki pojam, ali nije ni strogo zemljopisni pojam. Zbog toga bi bilo korisno kad bi se i za taj poseban, ekološki pojam prihvatio i poseban jezični izraz. Eto, tu bi moglo biti pravo mjesto za riječ *okolish*, kojom bi se terminološki razgraničio strogo zemljopisni od ekološkoga pojma za prostor i svaki od njih posebno i oba zajedno od sociološkoga pojma, kojim se obilježava društvena sredina, ljudi.

Imamo dakle ove mogućnosti uporabe navedenih riječi:

OKOLINA za sociološki pojam,

OKOLICA za zemljopisni pojam,

OKOLIŠ za ekološki pojam.

Iako u praksi ima mnogo kolebanja i neujednačenosti, može se potvrditi i jaka težnja upravo za takvim razgraničenjem značenja navedenih riječi. Navest ćemo samo neke primjere:

OKOLINA. *U neslužbenoj okolini nije Aleksandar Ivanović bio plašljiv (Kranjčević). Sad je tek vidjela, koliko joj je bio drag njegov ponos, neslomiv i preziran, prkos njegov prema vremenu, koje ga je preteklo i nesuglasan s novom okolinom, koja je za njegove nerve bila bučna i indiskretna (Begović). . . . tipove, što se kreću daskama i dolaze u konflikte s okolinom (Matković). Dolje potpisana komisija predlaže stoga . . . otpremu Jozefa Švejka na promatranje na psihijatrijsku kliniku, da se ustanovi, koliko je njegovo duševno stanje opasno po okolinu (Jonke).*

OKOLICA. *Na razapetom platnu bile su naslikane svakakve romantične okolice s viteškim gradovima (Đalski). U pojedina nekadašnja sela zagrebačke okolice doseljavala se zagrebačka industrija (S. Žujić, Stanovništvo, Geografija SR Hrvatske — Središnja Hrvatska 1, Zagreb 1974, 97). Najvažnije industrijske grane nalaze se u . . . Lisabonu i njegovoj okolici (A. Cvitanović, Zemlja i ljudi — 2, Udžbenik za VI razred osnovne škole, Zagreb 1974, 61).*

OKOLIŠ. *Znanstvena istraživanja na području zaštite čovjekova okoliša (naslov članka Z. Pavletića u časopisu Priroda LXVI, 2—3, 57). Očito je da područje zaštite čovjekova okoliša nije jedinstveno (u istom članku). Ljepši okoliš kazališta — manja tržnica (naslov članka u riječkom Novom listu od 22. ožujka 1979). Zbog uređenja okoliša kazališne zgrade iz Sarajevske ulice uklonit će se sadržaji tržnice (tekst u istom članku). Časopis »Kemija u industriji« ima i posebnu rubriku koja se zove Zaštita okoliša (usp. npr. vol. 27, br. 9, 1978).*

Jezična bi korist od takve primjene riječi OKOLINA, OKOLICA, OKOLIŠ bila očita, pa i onda kad te riječi nisu strogo terminologizirane. Jezik je zajedničko dobro svih govornika, svih onih koji se njime služe usmeno i pismeno. Zato ne ovisi samo o jezičnim stručnjacima ili samo o terminolozima zainteresiranih struka nego ovisi o svima nama hoćemo li pri izboru između tih riječi zadržati svaki svoje, često različite stečene navike ili ćemo nastojati da te navike, sasvim razložito, uskladimo s opravdanim raznolikim potrebama jezične izražajnosti, odnosno sa zahtjevima svojstvenima svakom izgrađenom, standardnom jeziku.

Sažetak

Božidar Finka, Zavod za jezik, Zagreb, UDK 801.54:808.62, izvorni znanstveni članak, primljen za tisak 17. 9. 1979.

L'auteur expose des données théoriques sur la conservation des mots et sur la conservation de leurs significations en mettant en relief les synonymes qui tentent à s'exclure mutuellement dans la langue parlée. C'est pour cette raison qu'il faut délimiter la signification des mots, surtout si on leur attribue une fonction terminologique. A partir de ces données l'auteur définit la signification des mots OKOLINA, OKOLICA et OKOLIŠ attribuant au premier une signification sociologique, au deuxième une signification géographique et au troisième une signification écologique.

PITANJA I ODGOVORI

PROCIJEP ILI PROCJEP?

Ovo je pitanje odavno postavljeno, ali lingvist kojega smo zamolili da na nj odgovori, nije to učinio. A kad neće suradnici, moraju urednici jer je ta dvoumica česta, svaki se dan nalazimo u nekom procijepu, a katkada i u procjepu, unatoč tome što normativni priručnici traže samo *procijep*. Mnogi se pitaju je li to obična pogreška, kakve su inače česte sa *ije-je*, ili to ima i kakve dublje uzroke. Neki naime izgovaraju kratko *je* pa misle da bi trebalo i pisati *je*. I zaista, *procjep* ne upotrebljavaju samo grešljivi pisci, nego i dobri. U gradi MH *procjep* je potvrđen iz djela A. Šenoa, J. E. Tomića, M. Begovića, T. Ujevića, M. Lalića i iz časopisa *Stvaranje*, Cetinje, 1948. A ovome bismo mogli dodati i I. Raosa pa J. Benešića jer on u Hrvatsko-poljskom rječniku, Zagreb, 1949, uz *prōcijep* (u značenju *kliješta*, *škripac*) ima i *prōcjep* (kao medicinski naziv za pukotinu, fisuru). A kad je *procjep* medicinski naziv, pogledao sam i u *Popularni medicinski leksikon*, Zagreb, 1956, i našao ga pod natuknicama *fisura*, *procjep usne*, *zečja usna*.

Obradivači Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika, Novi Sad, 1973, nisu se zamislili nad podacima iz građe, nego su to

smatrali običnom pravopisnom pogreškom pa za ijekavski lik kažu da je samo *prōcijep*, i to potvrđuju, među ostalim, i primjerima iz *Stvaranja* i *Lalićeva djela*, ali u »popravljenom« liku »*procijep*«. U Benešićev rječnik vjerojatno nisu ni zagledali, da i ne govorimo o spomenutom leksikonu. Ispričava ih to što nemaju vremena da se pozabave svakom pojedinosti, ali onda ne bi smjeli ni »popravlјati« pisce bez provjeravanja. A kad se stane provjeravati, onda je odmah jasno da pitanje *procijep/procjep* nije samo pravopisno, glasovno, nego je i naglasno, zapravo prvenstveno naglasno jer od naglasaka i dužine zavisi hoćemo li pisati *ije* ili *je*.

Ispitivanje naglasaka u dvosložnih imenica izvedenih sufiksom -*o* od prefigiranih glagola pokazuje da postoje tri naglasne mogućnosti:

1. $\acute{}$: *dōček*, *īskaz*, *ōmjer*,
2. $\acute{}$: *nācrt*, *prīlāz*, *rāscjep*,
3. " - : *īškāp*, *nēhāj*, *ōkrūg*.

Prva su dva tipa plodna i osnovna, a raspodijeljena su prema prefiksima, i to ovako:

1. tip dolazi s prefiksima *do-*, *iz-*, *o-*, *ob-*, *od-*, *po-*, *pod-*, *pro-*, *u-*, *uz-*;
2. tip s prefiksima *na-*, *nad-*, *pre-*, *pred-*, *pri-*, *raz-*, *s-* (*sa-*), *su-*, *za-*.

Treći se tip javlja sa svakim prefiksom, ali je ograničen samo na neke izvedenice,